

BABEL ENTRE NÓS.
ESCOLMA DOS TEXTOS SOBRE A TRADUCCIÓN EN GALICIA.

Antón Palacio Sánchez
Universidade de Vigo

O Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo editou en 2003 este volume que contén textos sobre aspectos da tradución, sobre o proceso de traducir ou sobre a tradución ó galego. Antes del, bastantes outros de características similares viron a luz nos últimos anos; así pois, en canto á idea e ó contido, non estamos falando dun libro orixinal, que si o é, en cambio, se nos cinguimos ó ámbito galego, como sinala o profesor Alonso Montero nunha das solapas da cuberta, cando escribe –con palabras tomadas do ditame que emitiu sobre a primeira versión do traballo– que se trata dunha obra “no esencial sen precedentes na bibliografía galega”.

Resulta xa un tópico resalta-la comodidade que, á hora de consultalos, proporcionan estas compilacións de textos, adoito ciscados en revistas e en libros moitas veces difíciles de atopar. No caso que nos ocupa, son todos eles escritos paratextuais como prólogos, epílogos, notas da editorial, dedicatorias, anuncios, cartas, conferencias, recensións, entrevistas, artigos en libros de actas e de homenaxe e artigos xornalísticos. A nómina de publicacións periódicas en que estes textos viron a luz por primeira vez é ampla: predominan as galegas (*A Nosa Terra, Lar, Nós, La Noche, Grial, o Boletín da Comisión Provincial de Monumentos de Lugo, El Pueblo Gallego, Faro de Vigo, La Voz de Galicia, El Ideal Gallego, a Gran Enciclopedia Gallega, El Correo Gallego, Diario 16 de Galicia, o Boletín de Novidades de Xerais...*), abundan as madrileñas (o diario republicano *El Porvenir, o Boletín da Real Academia Española, Estudios Clásicos, Ínsula, La Estafeta Literaria, Pueblo, Triunfo, El Mundo del Siglo XXI*), non faltan as americanas –representadas por *La Tierra Gallega*, da Habana, cun texto de Curros sobre *Caldo de grelos*, de Armada Teijeiro, e tamén polas bonaerenses *A Fouce*, cun curioso texto moi crítico en contra da tradución de poemas de Camões ó galego, e *Galicia: Revista del Centro Gallego*¹– nin as portuguesas –representadas nun texto

¹ Son dous os textos seleccionados provenientes desta revista: “Celtas e Romans Cantan en Galego”, de R. Carballo Calero, e “A obra mais urgente da galeguidade: o Dicionario da Lingua”, de M. Rodrigues Lapa, que figuran na antoloxía cos números 79 e 80, respectivamente. En ámbolos casos, o editor dá os textos como publicados en *Galicia*, Día de Galicia, 1952, sen indica-lo número nin o lugar de edición. En realidade, o título completo desta revista editada en Buenos Aires, que apareceu no ano 1926 chamándose *Galicia: Revista del Centro Gallego de Buenos Aires: Mutualidad-Cultura-Beneficencia*, é *Galicia: Revista del Centro Gallego* e os dous artigos citados publicáronse no nº 466, Ano XXV.

sobre a tradución que Iglesia Alvariño fixo dos *Carmina* de Horacio e outro sobre os *Versos de alleas terras e de tempos idos*, de Cabanillas, recollidos en *Evpfrosyne*, a revista de estudos clásicos da Universidade de Lisboa–, sen esquecer un texto de Fernández del Riego sobre “Literatura universal na lingua galega” lido na BBC en abril de 1955.

Neste sentido, o volume que presentamos ha de ser de grande utilidade, en primeiro, lugar para os alumnos da licenciatura de Tradución e Interpretación da facultade viguesa onde o compilador, o doutor Dasilva, é profesor, e, en segundo lugar, para outros interesados polo mundo da tradución. Ademais, e para dicilo tamén con palabras de Alonso Montero, o libro interesa a “tradutólogos, comparatistas e especialistas en discursos literarios formulados en linguas minorizadas”.

Este goso volume, de 441 páxinas, inclúe un limiar (páx. 5-16), unha ampla escolma de 210 textos pertencentes a máis de 50 autores, ordenados cronoloxicamente pola data de publicación (páx. 17-412), unha bibliografía dividida en dúas partes (páx. 413-431) e mailo índice dos textos seleccionados (páx. 433-441).

O resultado é un libro variado. Hai textos que son reflexo dunha época triste da historia externa do galego, como a ameazadora carta aberta que Juan Aparicio publicou no madrileño *Pueblo* en 1951 co título “Quien tiene el hie-ro...” (texto nº 72 da escolma) e o informe-denuncia sobre a precaria situación do galego, redactado por Ramón Piñeiro para presentar na Unesco (texto nº 84), pero hai outros ben amenos e divertidos, que se len cun sorriso, como o de Borobó, que imaxina a Horacio descendendo do tren expreso na estación de Ourense, onde o reciben, entre outros, Otero, Risco, Cuevillas e Ferro Couselo, que o van acompañar deica o domicilio de Rey Soto –que o agarda, enfermo–, onde se vai aloxar (texto nº 68). O humor está presente tamén, por exemplo, nos textos nº 90, en que José María Castroviejo anuncia a aparición de “Don Merlín en castellano”, e nº 101, titulado “Más lacifrachas”, de Álvaro Paradela, que fai “traducións” e comentarios sobre as greguerías de Ramón Gómez de la Serna. Outros textos son á vez tristes e xocosos, como a famosa “Carta aberta a Alianza Editorial”, do ano 1972, en que Carlos Casares denunciaba as barbaridades aparecidas mo libro *Ocho siglos de poesía gallega. Antología bilingüe*, que a editorial terminou retirando das librerías.

Os textos reproducense na lingua e coa grafía en que se publicaron por primeira vez; os máis deles (144) están en galego, mentres que hai 60 en castelán e 4 en portugués. O criterio manifestado por Dasilva de antologa-la «primeira publicación de cada documento» obrígaos a ofrecernos en castelán o artigo titulado «Traducción, traición» que Filgueira Valverde publicou no *Faro de Vigo* en abril de 1976. O editor fai ben en aterse, sen facer excepcións, ó criterio que previamente estableceu, pero é unha pena que non tivese en

conta, ademais, o criterio da lingua, que, conxugado co outro, lle permitiría, por exemplo, ofrecérno-la versión galega do texto que acabo de citar, titulada «Falcatrúas de tradutores», que Filgueira publicou en *Adral* tres anos máis tarde, e que a nós nos parece moito máis fermosa.

Tamén é mágoa que o criterio cronolóxico obrigue ó antólogo a ofrece-la versión que Alonso Montero publicou en *La Voz de Galicia* do artigo titulado «Cabanillas traduce *A Internacional*», pois sería preferible publica-la reelaboración aparecida en *Ponte Norga (Revista de Estudios Sociolingüísticos)*, algo posterior.

Parécenos que Dasilva puido facer con estes dous textos –o de Filgueira e o de Alonso– a mesma excepción que fixo co coñecido “A recuperación literaria do galego” de Rodrigues Lapa, que cita como publicado en *Grial*, 41, 1973, cando en realidade vira a luz antes no número 13 de *Colóquio/Letras*, como se pode comprobar na resposta que lle fixo Ramón Piñeiro na súa, tamén famosa, “Carta a don Manuel Rodrigues Lapa”, publicada no seguinte número de *Grial*, e tamén antologada por Dasilva. Se ben é certo que non se trata exactamente do mesmo caso –posto que en *Grial* reproduciron exactamente o texto publicado na revista lisboeta, mentres que as segundas versións dos textos de Filgueira e Alonso son diferentes das primeiras (polo idioma, a de Filgueira, e polo contido, a de Alonso)– parécenos que a inclusión daquelas non violentaría moito o criterio que o antólogo se impuxo.

O primeiro e máis antigo dos textos seleccionados é do ano 1868 e reproduce íntegras as 18 liñas que Saco e Arce escribiu como palabras preliminares das «Poesías escogidas» que colocou ó final da súa *Gramática Gallega*. Se prescindimos do que poida ter de inaugural, estraña que se escolme este texto, no que, por máis que o lemos, non atinamos a atopar nada que o poida relacionar co mundo da tradución. Ademais, cumpriría unha explicación do antólogo sobre o que di na páxina 8 do limiar do libro, cando afirma que ese breve escrito de Saco «serve para introducir algunhas traducións da súa man que son pioneiras», pois dos once poemas seleccionados polo sacerdote ourensán –entre os que se atopan composicións ben coñecidas² de Rosalía, García Mosquera, Pondal, Alberto Camino, Feijoo Montenegro, Marcial Valladares e Luís Corral– soamente hai dous dos que se poida dicir que son traducións, e, en todo caso, de ningunha delas se pode afirmar con certeza que sexa da man de Saco.

² Son dous “cantares” de Rosalía de Castro (“Miña santa Margarida” e o popular “Adios ríos, adios fontes”); o poema escrito con ocasión da visita da real familia a Santiago asinado por José García Mosquera; “A campana de Anllóns”, de Pondal; “O desconsolo” e “Nai chorosa” de Alberto Camino; “A boa memoria d’Azara”, de Vicente María Feijoo Montenegro; “A fonte d’o Pico Sacro”, de Marcial Valladares e “A noite de Navidá”, de Luís Corral, todos eles escritos orixinariamente en galego.

A primeira destas traducións é a fermosa versión³ do «Beatus ille» de Horacio que García Mosquera publicou co título de «A vida d'o campo», e non hai ningunha dúbida sobre a autoría desta versión galega do poema latino. O propio volume que comentamos inclúe máis de media ducia de textos⁴ que se refiren a esa tradución, sempre en termos moi eloxiosos (“sorprendente pulcritud y no superada fidelidad al texto original”, “modelo esgrevio [...] rexa e limpa versión”; “perfeita”, “tan axustada ao orixinal, na idea e na expresión, como enxebre na elocución galega”, etc) , e sempre con cita do nome do tradutor, aínda que dúas veces aparece como José (ou Xosé) María Mosquera (o que sen dúbida se debe á similitude fónica entre *María* e o *García* do seu primeiro apelido) e outra como Mosquera, a secas. Hai dous destes textos que reproducen versos da versión: trátase do asinado por Julio B. Jaimes Répide, que inclúe 8 versos (p. 165) e mailo de Filgueira Valverde, que inclúe 16 (p. 332).

Excluída “A vida d'o campo”, só nos queda a posibilidade de que as palabras de Dasilva se refiran ó poema titulado «A Pontevedra», que aparece como «traducción del francés» co nome de Juan Manuel Pintos ó pé do poema (páx. 308 da 1ª edición da gramática de Saco) e tamén atribuída a el no índice (coas palabras «“A Pontevedra”, por D. Juan M. Pintos»). Uns anos máis tarde da publicación do poema, reproducírao *O Tío Marcos d'a Portela* no “Parrafeio 21” (6-IV-1884) coa indicación de que se trata dunha tradución do francés, mais sen especificar autor nin do poema nin da tradución. Así pois, con estes datos, non se alcanza a ve-la razón de atribuírle a Saco a tradución deste poema francés, unha suposición que tamén asume González Gómez, quen no seu libro *Álvaro Cunqueiro traductor* asegura que «na súa *Gramática gallega*, Saco y Arce, traduce varios poetas do francés ou de [sic] latín, ou ben lle apón traductor (o poema que dá de E. M. Vogue di que está traducido por J. M. Pintos)». Insisto en que non se deu razón ningunha para supoñer que se trata dunha tradución de Saco –como afirma González Gómez e parece admitir Dasilva acriticamente–, e menos aínda para atribuírle a autoría do poema. A profesora Ríos Panisse, que ten no prelo un libro coa edición de tódolos poemas de Pintos que non están n'A *gaita gallega*, atopou en *La Perseverancia* o texto orixinal, en francés, deste poema en versos alexandri-

³ No subtítulo do poema, García Mosquera utiliza a expresión “versión gallega d’oda d’Horacio”, o que xa indica que non é, propiamente, unha tradución.

⁴ Son os titulados “Una oda de Horacio traducida a la lengua gallega”, de Roberto Blanco Torres [p. 87-88], “Horacio en Orense”, de Julio Sierra [p. 111]; o “Limiar” sen sinatura (pero de Arturo Cuadrado) ó libro *Poesía inglesa e francesa vertida ao galego* [p.115]; “O Horacio galego de Iglesia Alvariño” de Otero Pedrayo [124], “Horacio inmortal (A propósito de una traducción de las *Odas* del gran clásico latino, al gallego), de Julio B. Jaimes Répide [p. 163], o “Adro” á *Escolma de poetas líricos gregos e latinos voltos en linguaxe galego*, de Avelino Gómez Ledo [p. 262] e “A traducción dos clásicos no *Rexurdimento galego*”, de Filgueira Valverde [p. 329].

nos, asinado con iniciais que non son as de Eugéne Melchior de Vogüé e perfectamente datado en La Corogne anos antes da edición da *Gramática gallega* de Saco; no mesmo número da mencionada publicación periódica pontevedresa apareceron a tradución ó castelán e maila tradución ó galego –asina da esta por Pintos–, datadas ambas no Burgo de Pontevedra aproximadamente un mes máis tarde. Esta investigación da profesora Ríos Panisse –aínda que non aclara a autoría do poema (pois non se sabe a quen corresponden as iniciais que o asinan e que, como dixen, non cadran coas do vizconde francés)– despexa definitivamente o enigma da tradución e bota por terra a idea de que fose feita por Saco pero atribuída por el a Pintos: o que parece certo é que Saco se limita a inserir no volume da súa gramática a tradución que Pintos publicara no xornal pontevedrés sete anos antes.

O derradeiro texto seleccionado na escolma que comentamos é o titulado «La traducción: todo un milagro» e constitúe unha reflexión⁵ de Suso de Toro acerca da experiencia de traducir ó castelán as súas propias obras, publicada como artigo no xornal *El Mundo* en setembro de 1999. Así pois, *Babel entre nós* recolle textos que cobren o amplo espazo temporal de 131 anos: desde 1868 ata 1999.

Como ocorre no primeiro texto seleccionado, hai outros en que resulta difícil de entende-la razón pola que se incluíron no libro. Isto ocorre, por exemplo, co texto número 50, que se refire a *Arredor de si* e non a ningún aspecto relacionado coa tradución; neste caso, ademais, a nota a pé de páxina non nos indica a data de publicación, pois en realidade corresponde ó texto seguinte, o nº 51, referido ás églogas de Virxilio traducidas por A. Gómez Ledo, este si de inclusión plenamente xustificada.

Se temos en conta que o editor non parece que limite moito o número de textos dun mesmo autor (así, Alonso Montero figura con 18 textos, Risco con 11, Filgueira con 9...) estraña que só se escolme un texto de Cunqueiro (o titulado «A recuperación literaria do galego») e se deixen fóra outros, como os titulados «Shakespeare en galego», «Unha traducción ao galego de Ho Chi Minh» e «Traducir ou non traducir», que –sobre todo o último– tratan moito máis especificamente có texto antologado o tema da tradución.

Polo que respecta á bibliografía, a primeira das dúas partes que a compoñen («Antoloxía de textos sobre traducción», páx. 413-414) antóllasenos en certo modo prescindible e pouco axustada ó título do libro: son referencias de 19 obras ou textos traditolóxicos cataláns, franceses, españois, ingleses, italianos, portugueses e alemáns, todos eles xa citadas por Dasilva no «Limiar» do volume que nos ocupa. En todo caso, é cómodo atopar ordenados alfabeticamente os mesmos traballos que no limiar se citaban seguindo a orde cronolóxica da súa publicación.

⁵ O antólogo prefere denominala “declaración” (páx. 8).

A segunda parte da bibliografía («A traducción en Galicia», páx. 414-431) comprende 219 referencias de traballos sobre aspectos da tradución en Galicia e, completan, en certo modo, os textos seleccionados. Esta bibliografía, case completa, inclúe traballos que ben poderían figurar na escolma con máis dereito ca algúns dos seleccionados.

No índice de textos antologados (páx. 433-441) figuran 22 que se publicaron orixinariamente «Sen sinatura», Dasilva consegue reducir a 20 a cifra mencionada e aclara quen son os autores de dous deles: o 71 («Sen sinatura [Arturo Cuadrado]») e o número 84 («Sen sinatura [Ramón Piñeiro]»).

Por último, referirémonos a algúns aspectos editoriais que revelan que o Servizo de Publicacións carece dun editor que emende os despistes que tódolos autores cometen. Así, resulta pouco frecuente que, para indicalas supresións parciais dun texto, se utilicen os puntos suspensivos encerrados entre parénteses curvas (...) en lugar de facelo, como aconsellan as normas ortotipográficas e é hoxe habitual, entre parénteses cadradas ou corchetes [...]. Do mesmo xeito, resulta rechamante que, nas datas que figuran nas notas a pé de páxina indicadoras en cada caso da orixe do texto escolmado, os nomes dos meses figuren en maiúscula, o que tamén vai en contra das normas ortotipográficas usuais no noso país. Ademais dalgunhas grallas como *falalamos* (p. 129), *ctalán* (p. 145), *documeatación* (p. 327), etc, algúns dos textos reproducidos revelan que se tomaron con escáner e non foron despois debidamente repasados; así, no texto 134 atopamos «felto», «antlgüidade», «lixreira», «alfí», «fíxonolo», «espallamento» e «abalar» palabras en que o aparato interpretou como un I maiúsculo o que eran un -i- ou un -l- minúsculo. No 170, vemos «lle», «língua» e «porlugués». Nas páxinas 334-335 lemos «Millán González-Pardo», «Ítricos gregos e Iatinos», «latexan», «Ífrica» e «lle». Estas grallas reproducense nalgúns outras páxinas («linguas», p. 338, «lle», p. 339, etc.). A mesma orixe parece te-la *indentificación* que lemos na páxina 331.

O texto nº 68, titulado “Horacio en Orense”, vén asinado por Julio Sierra, de quen o editor aclara –no encabezamento, na nota e mais no índice– que se trata dun pseudónimo de Raimundo García Rodríguez; como se sabe, o segundo apelido do xornalista de Pontecesures –que utilizaba máis frecuentemente o pseudónimo Borobó– era Domínguez, e non Rodríguez.

Por último, esa ausencia dunha man editora profesional nótase nos erros que se advirten nalgúns casos nas notas que indican o lugar de publicación e a data dos textos, como ocorre, por exemplo coa que leva o número 58, referida a un texto de Antón Villar Ponte sobre «Dous folk-dramas de W. B. de Yeats» –que se inclúe como texto nº 56, neste caso coa nota axeitada– cando se trata dun texto do mesmo autor referido a Manuel Antonio e titulado «Recordando a un poeta del mar» (p. 97). Tamén os textos 110 (“Iglesia Alvariño: poeta e humanista” e 119 (“*O cemeterio mariño* de Paul Valery”)),

ambos de Salvador Lorenzana, levan a mesma nota, que corresponde ó primeiro deles. E outro tanto ocorre con dous textos de Filgueira Valverde que tamén reproducen a mesma nota: trátase do 190 (“Na presentación do Misal galego”, que está ben, na p. 365) e do 193 (“A nova versión da Biblia en galego”, p. 373) que reproduce a nota do primeiro deles. A nota 199 corresponde en realidade ó texto anterior, o nº 198 –da mesma autora–, que aparece sen nota, co cal quedamos sen saber en que lugar se publicou este. O feito de que en tódolos casos estes erros se produzan con pares de textos pertencentes ó mesmo autor parece indicar que se trata de erros cometidos por quen fixo a maqueta do libro, que lle pasaron inadvertidos ó editor cando a corrixiu. En todo caso, cómpre sinalar que, en tódolos artigos citados, o índice final (sen erros deste tipo) permite coñecer onde e cando se publicaron os textos.

No caso dos libros, o lugar de edición aparece en tódalas notas a pé de páxina, e este é un dato que fai evidente a amplitude, tamén territorial ou xeográfica –ademais de cronolóxica– das reflexións sobre a tradución en Galicia, que tamén se produciron alén das nosas fronteiras. Pero o dato está ausente cando se trata de traballos que viron a luz en publicacións periódicas. Nalgúns caso, o mesmo título da publicación faino innecesario (como no caso da ducia de traballos provenientes de *Faro de Vigo* e dos dous que apareceran no *Boletín de Comisión Provincial de Monumentos de Lugo*) e noutros trátase de publicacións tan coñecidas que se pode escusar: *Nós, A Nosa Terra, El Pueblo Gallego, La Noche, Grial*, etc. Pero hai algúns outros casos –como os citados de *El Porvenir*, de *Estudios Clásicos* e mailos das revistas arxentinas, da cubana e incluso o da portuguesa– en que, sen dúbida, a indicación do lugar de edición resultaría útil para os lectores non filólogos, como poden ser os alumnos e licenciados en Tradución e Interpretación, que han ser, tamén sen dúbida, lectores interesados nesta publicación. Ademais, deberíase ter en conta que moitos lectores non galegos poden descoñecer algunhas das publicacións citadas.

Todas estas son pequenas grallas e inconvenientes que non empecen a utilidade do libro. Cóstanos que o prolífico investigador Dasilva prepara xa outro volume semellante en que vai amplia-lo ámbito territorial dos textos que seleccionou no libro que comentamos e estamos seguros de que ha saír sen os pequenos “erros” mencionados.

